

คลองบ้านไทร เขตทวีวัฒนา

พื้นที่เขตทวีวัฒนาตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งธนบุรีของกรุงเทพมหานคร ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ทิศตะวันออกติดเขตตลิ่งชัน ทิศใต้ติดเขตบางแคและเขตหนองแขม และทิศตะวันตกติดอำเภอสามพรานและอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

เขตทวีวัฒนาเดิมคือตำบลศาลาธรรมสพน์ ซึ่งเคยเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอตลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ กระทรวงมหาดไทยได้แยกหมู่ที่ ๗ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของตำบลศาลาธรรมสพน์ออกมาจัดตั้งเป็นตำบลทวีวัฒนา ต่อมาเมื่อมีการรวมจังหวัดธนบุรีเข้ากับจังหวัดพระนครเป็นจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี และกลายเป็นกรุงเทพมหานครนั้น ตำบลศาลาธรรมสพน์และตำบลทวีวัฒนาก็ได้เปลี่ยนฐานะเป็นแขวงศาลาธรรมสพน์และแขวงทวีวัฒนา ขึ้นกับเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๓ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้แยกแขวงศาลาธรรมสพน์และแขวงทวีวัฒนาออกมาจัดตั้งเป็นเขตใหม่ขึ้น คือ เขตทวีวัฒนา โดยใช้ชื่อตามคลองทวีวัฒนาที่ไหลผ่านพื้นที่ของเขตในแนวตะวันตกเฉียงเหนือสู่ตะวันออกเฉียงใต้

คลองบ้านไทร เป็นคลองที่แยกออกมาจากคลองชักพระ ใกล้กับวัดช่างเหล็ก เขตตลิ่งชัน ไปบรรจบกับคลองขุนศรี เขตทวีวัฒนา ใกล้กับโรงเรียนคลองตันไทร (สุขล้อมอุทิศ) คลองบ้านไทรยาวขวางพาดผ่านพื้นที่เขตตลิ่งชันและเขตทวีวัฒนาในแนวตะวันออกลู่อุตสาหกรรม ความยาวของคลองประมาณ ๗ กิโลเมตรสันนิษฐานว่าเป็นคลองธรรมชาติ ที่ชาวบ้านใช้ในการสัญจรทางน้ำและการเกษตรกรรม หลักฐานการมีอยู่ของคลองบ้านไทร คือแผนที่ที่จัดทำขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๑ ซึ่งเป็นแผนที่แสดงเส้นลำน้ำที่สำคัญของพื้นที่ฝั่งธนบุรี อันแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของคลองบ้านไทรที่มีมานานกว่า ๑๐๐ ปี

คลองบ้านไทรไหลผ่านวัดสำคัญต่าง ๆ คือ วัดช่างเหล็ก วัดมณฑป วัดสมรโกฏิ วัดกระจิง วัดจำปา และวัดมะกอก นอกจากนี้ยังเชื่อมต่อกับคลองหลักอย่างคลองมหาสวัสดิ์ คลองบางระมาด คลองบางพรหม อันเป็นเส้นทางการค้าทางน้ำที่สำคัญในอดีตของกรุงเทพมหานคร ฝั่งตะวันตก

กระยาสารทคลองบ้านไทร

การกวนกระยาสารทของชุมชนคลองบ้านไทร เขตทวีวัฒนา มีชาวชุมชนตระกูลสุขล้อมยังคงสืบทอดกรรมวิธีการกวนกระยาสารทสูตรดั้งเดิมมาแต่ครั้งบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน นับแต่สมัยคุณชวดกึ่ง และคุณชวดบุญปลูก สุขล้อม ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบ้านไทรใกล้เคียงกับวัดมะกอก เขตตลิ่งชัน

ในอดีตตระกูลสุขล้อมเป็นบ้านหลักที่ค้าขายเครื่องกระยาสารทอันประกอบด้วย น้ำอ้อย ข้าวเม่า ข้าวตอก ถั่วลิสง และงา ให้กับคนในชุมชนที่ต้องการกวนกระยาสารทในวันสารทไทย โดยเครื่องกระยาสารทบางชนิด เช่น น้ำอ้อย จะนำมาจากนอกพื้นที่ โดยจะต้องเดินทางทางเรือเพื่อ “ล่องน้ำอ้อย” หรือ ขึ้นไปรับน้ำอ้อยที่สั่งไว้ ณ โรงหีบอ้อยในจังหวัดสิงห์บุรี โรงหีบอ้อยจะผลิตน้ำอ้อยไว้สำหรับช่วงสารทไทยตามที่สั่งไว้เท่านั้น ถั่วลิสงและงาขาวก็จะสั่งจากโรงถั่วโรงงาในจังหวัดสิงห์บุรี เช่นเดียวกัน ปัจจุบันการกวนกระยาสารทคลองบ้านไทรจะทำเฉพาะช่วงเทศกาลสารทไทยเท่านั้น

การเล่นเพลงขอทานกระยาสารท

อัตลักษณ์สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชน คือ การเล่นเพลงขอทานกระยาสารท ในอดีตในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ก่อนวันสารทไทย ๑ วัน ชาวบ้านคลองบ้านไทรบางกลุ่มจะพายเรือออกไปร้องเพลงเพื่อขอทานกระยาสารทและสิ่งของต่าง ๆ เพื่อนำไปทำบุญที่วัดมะกอก

ชาวบ้านมักจะปลอมตัวเป็นคนขอทาน แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเก่า ๆ ทาหน้าตาให้มอมแมม ใส่หมวกเก่า ๆ ปิดหน้าพรางหน้าไว้เพื่อไม่ให้เพื่อนบ้านหรือญาติ ๆ จำได้ จากนั้นพากันพายเรือไปตามบ้านที่อยู่ริมคลอง โดยจะลงเรือออกไปตอนค่ำตั้งแต่เวลาหนึ่งทุ่มจนถึงตีหนึ่ง พายเรือขอทานไปตามท่าบ้านต่าง ๆ จนกว่าจะได้กระยาสารทมาพอแก่การนำไปทำบุญก็จะกลับ

เมื่อเรือขอทานพายมาจอดและร้องเพลงอยู่ท่าหน้าบ้านใด ถ้าเจ้าของบ้านไม่ออกมา ผู้เล่นขอทานก็จะร้องจนกว่าจะได้กระยาสารท บางครั้งเจ้าของบ้านจำไม่ได้ทั้ง ๆ ที่เป็นคนรู้จักหรือเป็นญาติกัน บางครั้งเจ้าของบ้านจะแกล้งหยอกโดยจับตัวไว้หรือล่่ามผูกเรือไว้ไม่ให้ไป ถ้าผู้ร้องเพลงไม่ยอมเปิดหมวก

ราว ๓๐ ปีที่ผ่านมา การละเล่นขอทานกระยาสารทได้เริ่มหายไป เพราะชาวคลองบ้านไทรได้เลิกทำนา และพื้นที่บริเวณโดยรอบกลายเป็นบ้านจัดสรร รวมทั้งลำคลองที่เคยใช้สัญจรในอดีตก็ถูกแทนที่ด้วยถนน การร้องเพลงขอทานกระยาสารทในคลองบ้านไทรจึงสูญหายไป

การกวนกระยาสารทคลองบ้านไทรมีรายละเอียดดังนี้

อุปกรณ์สำหรับการกวนกระยาสารท ได้แก่

๑. เตาถ่าน
๒. กระทะใบบัว
๓. ถ่านจากไม้หัวตะเอยงหรือไม้มะม่วง
๔. ตะหลิว
๕. ไม้พาย
๖. กระจ่องลิตรสำหรับตวงเครื่องกระยาสารท
๗. กระจ่องสำหรับฝัดข้าวเม่า ถั่วลิสง
๘. กระจ่องสำหรับใส่ส่วนผสมจำพวกข้าวต่าง ๆ งา และถั่วลิสง
๙. แบบไม้สำหรับเทกระยาสารทที่กวนเสร็จเข้าแบบรอดัด
๑๐. ไม้ตัดแบบ
๑๑. กระจองรองตัดแบบเพื่อไม่ให้ตัวกระยาสารทติดแบบไม้
๑๒. ลูกกลิ้งสำหรับอัดกระยาสารทให้เรียบและแน่น

เครื่องกระยาสารประกอบไปด้วย ได้แก่

๑. ข้าวตอก ๕ ลิตร
๒. ข้าวเฒ่า ๕ ลิตร
๓. ถั่วลิสง ๓ ลิตร
๔. งาขาว ๒ ลิตร
๕. น้ำอ้อย ๓ ลิตร
๖. แปะแซ ครึ่งกิโลกรัม
๗. นมข้นหวาน ๑ กระป๋องครึ่ง

การเตรียมเครื่องกระยาสาร

๑. เตรียมถั่วลิสงมาร่างไฟจนสุก แล้วนำถั่วลิสงนั้นมาบั้งจนแตก จากนั้นจึงนำไปผัดเพื่อให้เนื้อถั่วลิสงและเปลือกแยกออกจากกัน
๒. นำงามาร่างไฟด้วยไฟปานกลาง หากร่างด้วยไฟแรงจะทำให้งาไหม้และมีรสขม
๓. นำข้าวตอกมาแยกกากและเศษข้าวที่ไม่จำเป็นออก
๔. นำข้าวเฒ่ามาคั่วด้วยไฟปานกลาง หากคั่วด้วยไฟแรงจะทำให้ข้าวเฒ่าไหม้และมีรสขม เมื่อคั่วสำเร็จแล้วจึงนำมาผัดเพื่อนำเศษข้าวที่ไหม้ไฟออก

กรรมวิธีการกวนกระยาสาร

๑. ก่อไฟตั้งเตาน้ำอ้อย แปะแซ และนมข้นหวานเคี่ยวในกระทะใบบัว
๒. เคี่ยวน้ำอ้อย แปะแซ และนมข้นหวานจนงวด ทดสอบกับชั้นน้ำแล้วเคาะฟุ้งเสียง
๓. เมื่อเคี่ยวน้ำอ้อย แปะแซ และนมข้นหวานได้ที่แล้วจึงเริ่มใส่ข้าวตอก กวนจนข้าวตอกเริ่มยุบจึงนำข้าวเฒ่า ถั่วลิสง งาขาวเทใส่กระทะแล้วกวนให้เข้ากัน
๔. วิธีการกวนจะต้องสงเครื่องกระยาสารทุกอย่างรวมกันโดยใช้ไม้พายและตะหลิว เมื่อกวนจนรวมเป็นเนื้อเดียวกันแล้วต้องลดไฟโดยการชักฟืนออกจากเตา
๕. เมื่อเนื้อกระยาสารได้ที่แล้วจึงยกกระทะออกจากเตา แล้ววางกระทะใบบัวบนยางรถยนต์เก่าเพื่อให้กระยาสารเย็นตัวลง ระหว่างนี้ให้สงจนวนของน้ำอ้อยขาดจนกระทะทั้งหมดยาง จึงเทลงบนแบบที่ปูไว้ด้วยกระดาษรองแบบ เกลี่ยให้เรียบเท่าเสมอกันและอัดให้แน่นโดยใช้ลูกกลิ้งไม้
๖. เมื่อเกลี่ยแล้วจึงโรยถั่วโรยงาแต่งหน้าให้สวยงาม แล้วจึงใช้ไม้ตัดแบบมาวัดแล้วนำมิดตัดเป็นชิ้นบรรจุถุง

การกวนกระยาสารของคลองบ้านไทร

๑. มีการเลือกใช้วัตถุดิบที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำอ้อยที่นำมากวนจะต้องเลือกซื้อเป็นพิเศษ
๒. มีภูมิปัญญาในการทดสอบน้ำอ้อยว่าได้ที่หรือไม่ โดยทดสอบกับชั้นน้ำโลหะ ผู้ทดสอบจะนำไม้พายจุ่มน้ำอ้อยแล้วหยดลงไปบนชั้นน้ำ ถ้าน้ำอ้อยได้ที่เวลาเคาะชั้นน้ำเสียงจะดังกังวาน ผู้ที่กวนกระยาสารทจนเกิดทักษะจะรู้ว่าน้ำอ้อยที่เคี่ยวนั้นได้ที่แล้วสำหรับขั้นตอนการกวนเครื่องกระยาสารที่เหลือต่อไป
๓. มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า เช่น ฟืนทำจากไม้หัวตะเอยง (ทางมะพร้าวที่รีดใบเหลือแต่ก้านหั่นเก็บไว้เป็นฟ่อน) หรือไม้มะม่วง แม้ในปัจจุบันจะใช้ความร้อนจากก๊าซหุงต้มมาช่วยแล้วก็ตาม
๔. อุปกรณ์ในการทำ เช่น แบบพิมพ์ขนม ลูกกลิ้งไม้ ไม้วัดสำหรับตัดกระยาสารท กระจาด กระจบุง ต่าง ๆ เป็นของเก่าอายุเกือบ ๑๐๐ ปี แต่ยังสามารถใช้งานได้อย่างสมบูรณ์ เหลือเพียงแค่ชุดเดียวในชุมชน การเลือกใช้อุปกรณ์และเก็บรักษาอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ นับเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของชุมชนที่สำคัญ
๕. แสดงคุณธรรมเรื่องความกตัญญูต่อบรรพบุรุษในการสืบทอดภูมิปัญญาการกวนกระยาสารท โดยเฉพาะของตระกูลสุขล่อม เมื่อการกวนกระยาสารทกระทะแรกสำเร็จแล้ว ลูกหลานจะรับนำกระยาสารทไปไหว้บูชาบรรพบุรุษเพื่อความเป็นสิริมงคลในชีวิตและบอกกล่าวถึงการได้สืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษต่อไปอีกหนึ่งปี
๖. มีความเชื่อว่าการถวายกระยาสารทแก่พระสงฆ์หลังจากออกพรรษา เป็นการช่วยบำรุงร่างกาย เพราะกระยาสารทประกอบไปด้วยสารอาหารที่ให้พลังงานจำนวนมาก เช่น มีโปรตีนจากถั่วลิสงและน้ำมันงาที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย

การเล่นเพลงขอทานกระยาสารทของคลองบ้านไทร

ในอดีตผู้ร้องเพลงขอทานกระยาสารทคลองบ้านไทร คือ ชาวบ้านมีทั้งชายและหญิง แต่ส่วนใหญ่เป็นชาย ในเรือ ๑ ลำ อย่างน้อยจะมี ๓ คน คนพายหัวเรือ ๑ คน คนพายท้ายเรือ ๑ คน ทั้งสองคนนี้จะเป็ลูกคู่ช่วยร้องและตีฉิ่งตีกลอง ส่วนคนนั่งกลางจะเป็นผู้ร้องและตีกรับให้จังหวะไปด้วย

เพลงขอทานมีรูปแบบ ดังนี้

๑. เนื้อร้อง เป็นกลอนประเภทกลอนหัวเดียวเหมือนกับเพลงฉ่อย เพลงเรือ คือเป็นกลอนสัมผัสท้ายไปเรื่อย ๆ แล้วไปลงสัมผัสกันระหว่างสามวรรคหลัง ก่อนจะร้องต้องมีบทเกริ่นเหมือนกับเป็นการโหมโรงก่อนจะเล่น ความยาวแล้วแต่เรื่องที่ร้อง ถ้าเล่นหลายคน จะมีลูกคู่ร้องรับในสองวรรคสุดท้ายทุกตอน
๒. เครื่องดนตรี ใช้ตามที่แต่ละคนถนัด บางคนอาจเล่นคนเดียวได้มากกว่า ๑ ชิ้น ส่วนมากจะเป็นเครื่องดนตรีกำกับจังหวะ เช่น ฉิ่ง ฉาบ กรับ โหม่ง และโทน เป็นต้น แต่ถ้าเล่นเป็นคณะอาจมีหลายชิ้นตามแต่จะหาได้

เนื้อร้องเพลงขอทานชาวคลองบ้านไทร มีดังนี้

(พูด) วันนี้ก็เป็นวันศีล วันทาน ท่านมีข้าวสุกกระยาสารท ข้าวสาร ขอเชิญมาทำทานเถิดเจ้าปะคุณ

(ร้อง) ลูกพายเรือมา พอมาถึงหน้าท่าลูกก็ลาเรือหยุด มือหนึ่งก็อุ้มน้ำ

แล้วก็ร้องเรียกหา คุณพ่อจ๊ะ คุณแม่จ๋า กรุณาลงมาทำทานให้ลูกหน่อย

ลูกนี้ซัดสนจนยาก อด ๆ อดยาก ๆ ทุกวันไป

ท่านมีกระยาสารทสักถ้วยหรือกล้วยสักใบหรือตามแต่คุณพ่อคุณแม่จะให้ เอ๋ยทาน

(ลูกคร่ำ) มีกระยาสารทสักถ้วย กล้วยสักใบ

มีกระยาสารทสักถ้วยหรือกล้วยสักใบตามแต่จะให้เอ๋ยทาน เอย

ในบางครั้งจะมีการนำเรื่องราวบางตอนในวรรณกรรมที่นิยมมาขับร้องเป็นเพลง ในแถบคลองบ้านไทร นิยมวรรณกรรมเรื่องลักษณวงศ์ จันทร์โครพ และพระยาทรงพระยาพาน

ชาวบ้านชอบฟังเรื่องราวจากวรรณกรรม บางครั้งจึงเอาโซ่ล้ามเรือไว้ให้ผู้เล่นขอทานร้องเป็นเรื่องราวจนจบตอน ซึ่งใช้เวลานานนับชั่วโมง ชาวบ้านฟังด้วยความเพลิดเพลิน สะเทือนอารมณ์ แต่ก็มีความสุขที่ได้ฟัง จบลงด้วยการให้ทานกระยาสารทและสิ่งของตอบแทนมากมาย

เมื่อได้สิ่งของตามที่ต้องการแล้วก็จะมีการร้องเพลงขอบคุณ โดยมีเนื้อร้องดังนี้

เมื่อคุณพ่อคุณแม่ให้ทานลูกแล้ว ลูกแก้วขอให้พร

ขอให้คุณพ่อคุณแม่สุขโขสโมสรร ขอเชิญมารับเอาพรของลูกไป

(ลูกคร่ำ) ขอให้คุณพ่อคุณแม่สุขโขเอ่อ...สโมสรร

ขอให้คุณพ่อคุณแม่สุขโขสโมสรร ขอเชิญมารับเอาพรของลูกไป เอ่อ...

ที่มา: *ขอทานกระยาสารทคลองบ้านไทร, กระยาสารทคลองบ้านไทร.* (ม.ป.ป).

webportal.bangkok.go.th/culture/page/sub/12424/มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร